ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 3, številka 3-4, junij 2000 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA JEZIKA MICHAELA DUMMETTA

Michael Dummett

Resnica

prevedel Borut Cerkovnik

Citiranje: Michael Dummett, »Resnica«, *Analiza: časopis za kritično misel* 3, št. 3-4 (1999): 61–81.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Michael Dummett
prevedel Borut Cerkovnik

RESNICA*

Za Fregeja sta bili resnica in neresnica referenci stavkov. Stavki ne morejo zastopati propozicij (kar je Frege imenoval "misli"), ker je referenca sestavljenega izraza odvisna samo od reference njegovih delov. Če singularni termin, ki nastopa v stavku, zamenjamo z drugim singularnim terminom z isto referenco in drugim smislom, pa se smisel celotnega stavka, *tj.* misel, ki jo izraža, spremeni. Edina stvar, za katero se zdi, da *mora* v teh okoliščinah ostati nespremenjena, je resničnostna vrednost stavka. Izraza "je resničen" in "je neresničen" sta videti kot predikata, ki sta aplicirana na propozicije, in lahko bi predpostavili, da sta resnica in neresnica lastnosti propozicij. Zdi pa se, da relacija med propozicijo in njeno resničnostno vrednostjo ni takšna kot relacija med mizo in njeno obliko, ampak prej takšna kot relacija med smislom določnega opisa in dejanskim predmetom, ki ga zastopa določni opis.

Na ugovor, da obstajajo stavki, ki kot deli sestavljenih stavkov ne nastopajo resničnostnofunkcionalno, na primer stavki posrednega govora, Frege odgovarja, da moramo v takšnih kontekstih običajne singularne izraze razumeti tako, kot da ne zastopajo svoje običajne reference, ampak svoj smisel, in zato lahko rečemo, da v takšnem kontekstu in samo takrat stavek zastopa propozicijo, ki jo običajno izraža.

Če kdo vpraša "Toda kakšne vrste bitnosti naj bi bile te resničnostne vrednosti?", lahko odgovorimo, da v tem, da vidimo, kakšna naj bi bila resničnostna vrednost stavka, ni nič več težav kot v tem, da vidimo, kakšna naj bi bila smer premice; ravno tako, kot vemo, kdaj imata dve premici isto smer – ko sta vzporedni –, znamo povedati, kdaj imata dva stavka isto resničnostno vrednost – ko sta materialno ekvivalentna. Ni nam treba izgubljati časa niti z ugovorom, ki ga je izrazil Max Black, da pri Fregejevi teoriji dobijo pomen določeni stavki, za katere normalno ne bi menili, da ga imajo, na primer stavki kot "Če so ostrige neužitne, potem Neresnica". Če stavki zastopajo resničnostne vrednosti, obstajajo pa tudi izrazi, ki zastopajo resničnostne vrednosti, ki pa niso stavki, potem je ugovor proti temu, da bi dopuščali izrazom druge vrste, da stojijo, kjerkoli lahko stojijo stavki in *vice versa*, slovničen, ne pa logičen. Pogosto uporabljamo besedo "stvar", da bi priskrbeli samostalnik, kjer ga zahteva slovnica, mi pa imamo samo pridevnik, na pri-

** Prevedeno po Michael Dummett, "Truth", *Truth and Other Enigmas*, Duckworth, London 1978, str. 1-24. Članek je pod istim naslovom izvirno izšel v *Proceedings of the Aristotelian Society*, LIX, 1959, str. 141-162. – op. prev.

mer v “To početje je bilo sramotna stvar”. In lahko bi vpeljali glagol, recimo “resničiti”, da bi izpolnili čisto slovnično funkcijo preoblikovanja samostalnika, ki zastopa resničnostno vrednost, v stavek, ki zastopa isto resničnostno vrednost. Lahko bi rekli, da je Frege dokazal, da stavek običajno ne zastopa propozicije in da je podal verodostojen argument za to, da *če* stavki imajo reference, potem zastopajo resničnostne vrednosti, da pa ni naredil ničesar za to, da bi pokazal, da stavki sploh imajo reference. To je netočno: Fregejevo dokazovanje, da lahko pojma koncepta (lastnosti) in relacije razložimo kot posebna primera pojma funkcije, priskrbi verodostojen argument za to, da rečemo, da stavki imajo referenco.

Kar *je* vprašljivo, je Fregejeva uporaba besed “resnica” in “neresnica” kot imen referenc stavkov. Kajti z uporabo teh besed – namesto da bi si izmislil lastni besedi – daje vtis, da s tem, ko privzame, da imajo stavki referenco, skupaj z materialno ekvivalenco kot merilom identitete poda neko razlago pojmov resnica in neresnica, kot smo ju navajeni uporabljati. Primerjajmo resnico in neresnico z zmago in porazom v igri na igralni deski. Za neko posamezno igro si lahko zamislimo, da najprej formuliramo pravila, tako da navedemo začetno pozicijo in dovoljene poteze; igra se konča, ko ne obstaja več nobena dovoljena poteza. Tedaj lahko razlikujemo med dvema vrstama (ali tremi) končne pozicije, ki jih imenujemo “zmaga” (kar pomeni, da igralec, ki naredi prvo potezo, zmaga), “poraz” (podobno) in morda “neodločeno”. Če se molče ne sklicujemo na običajni pomen besed “zmaga”, “poraz” in “neodločeno”, ta opis spregleda odločilen poudarek – da je igralčev namen zmagati. Da igralec igra, da bi zmagal, je del koncepta zmagati v igri, klasifikacija končnih pozicij v zmagovalne in tiste, ki izgubijo, pa tega dela koncepta ne izraža. Lahko si zamislimo različico šaha, v kateri je namen vsakega igralca, da je matiran, to pa bi bila popolnoma drugačna igra; toda formalni opis, ki smo si ga zamislili, bi se skladal s formalnim opisom šaha. Celotno teorijo šaha bi lahko formulirali tako, da bi se nanašali samo na formalni opis; kateri teoremi te teorije pa bi nas zanimali, bi bilo odvisno od tega, ali želimo igrati šah ali navedeno različico. Prav tako je del koncepta resnice, da merimo na to, da tvorimo resnične izjave [*statements*]; in Fregejeva teorija resnice in neresnice kot referenc stavkov se sploh ne ozira na to potezo koncepta resnice. Frege jo je vsekakor poskušal vpeljati naknadno, v svoji teoriji o trditvi – toda prepozno. Kajti smisel stavka ni dan vnaprej – pred našo namero zatrjevanja. Drugače bi lahko obstajali tudi ljudje, ki bi izrazili isto misel, pa bi jo nameravali zanikati.

Podobna kritika velja za številne razlage resnice in neresnice oziroma pomenov določenih stavkov v terminih resnice in neresnice. V splošnem ne moremo predpostaviti, da podamo ustrezno razlago nekega koncepta s tem, da opišemo tiste okoliščine, v katerih uporabimo, in tiste, v katerih ne uporabimo ustrezne besede, torej s tem, da opišemo *rabo* te besede; podati moramo tudi neko sodbo o *smislu* tega koncepta, razložiti, *čemu* uporabljamo to besedo. Klasifikacije ne obstajajo v praznini, ampak so vselej povezane z nekim interesom, ki ga imamo, tako da bo to, da pripišemo nekaj enemu ali drugemu razredu, imelo posledice, ki so povezane s tem interesom. Jasen primer je problem upravičenja oblike argumenta, de-

duktivnega ali induktivnega. Klasifikacija argumentov v (deduktivno ali induktivno) veljavne in neveljavne ni neka igra, ki jo igramo samo zaradi nje same, čeprav *bi* jo *lahko* urili, ne da bi se nanašali na kakršenkoli namen ali interes, recimo kot šolsko vajo. Zato dejansko obstaja problem pokazati, da merila, ki jih uporabljamo za prepoznavanje veljavnih argumentov, dejansko služijo namenu, za katerega naj bi nam služili: problema ne smemo odpraviti – kakor je bilo dolgo časa v modi – s tem, da rečemo, da uporabljamo merila, ki jih uporabljamo.

Ne moremo domnevati, da bo klasifikacija, izvršena s pomočjo nekega predikata, ki je v uporabi v jeziku, vedno imela samo *en* smisel. Lahko se zgodi, da ima klasifikacija izjav v resnične, neresnične in nemara tiste, ki niso niti resnične niti neresnične, en načelen smisel, vendar pa služi tudi drugim pomožnim namenom. Zaradi tega postane raba besed "resnično" in "neresnično" bolj zapletena, kakor bi sicer bila. Nekdaj je bilo običajno reči, da etičnih izjav nimamo za "resnične" oziroma "neresnične", to pa je za etiko, tako so trdili, imelo številne posledice. Toda vprašanje ni, ali sta ti besedi v praksi aplicirani na etične izjave, ampak, ali bi – če bi bili tako aplicirani – bil smisel tega početja isti kot smisel apliciranja teh besed na izjave drugih vrst, in če ne, na kakšen način bi se ta aplikacija razlikovala. Prav tako velja: če nam povedo, da o neki izjavi, ki vsebuje singularni termin, ki nima reference, običajno rečemo, da ni niti resnična niti neresnična, s tem sporočimo samo smisel rabe. Še vedno pa ne moremo potegniti nobenih filozofskih posledic. Prej bi se bilo treba vprašati, ali se to, da takšne izjave opišemo kot niti resnične niti neresnične, bolje kakor to, da jih opišemo kot neresnične, ujema s splošnim smislom klasifikacije izjav v resnične ali neresnične. Predpostavimo, da izvemo, da so v določenem jeziku takšne izjave opisane kot "neresnične": kako naj povemo, ali to kaže, da ti ljudje takšne izjave uporabljajo drugače kot mi, ali pa kaže samo to, da "neresnično" ni natančen prevod njihove besede? S tem, ko rečemo, da uporabljamo singularne izjave na takšen način, da niso niti resnične niti neresnične, ko subjekt nima reference, hočemo opredeliti našo uporabo singularnih izjav; torej bi moralo biti možno opisati, kdaj bi bile – v nekem jeziku, ki ne vsebuje besed za "resnično" in "neresnično" – singularne izjave uporabljene na isti način, kot jih uporabljamo mi, in kdaj bi bile uporabljene tako, da so – ko subjekt nima reference – neresnične. Dokler nimamo razlage za splošni smisel klasifikacije v resnico in neresnico, ne vemo, kakšen interes pritiče temu, da za določene izjave rečemo, da niso niti resnične niti neresnične. In dokler nimamo razlage tega, kako resničnostni pogoji neke izjave določajo njen pomen, je opis pomena s tem, da navedemo resničnostne pogoje, brez vrednosti.

Popularna razlaga pomena besede "resnično", ki je prav tako izpeljana iz Fregeja, je, da ima [Res je, da *P*] isti smisel kot stavek *P*. Če potem vprašamo, zakaj v jeziku sploh rabimo besedo "resnično", je odgovor ta, da se na propozicije pogosto nanašamo posredno, *tj.*, ne da bi jih izrazili, kakor takrat, ko rečemo "Goldbachova domneva" ali "kar je povedala priča". O propozicijah – ne da bi se sploh nanašali na kakšno posamezno propozicijo – tudi posplošujemo, na primer v "Vse, kar reče, je resnično". Ta razlaga ne more spadati med definicije v strogem smislu,

ker dopušča odpravo izraza “je resnično” samo takrat, ko je pripisan “da”-stavku, ne pa, ko je pripisan kakšnemu drugemu izrazu, ki zastopa propozicijo, ali spremenljivki. Ker pa je lahko vsaka propozicija izražena s stavkom, to ne ovrže tega, da ta razlaga velja kot tista, ki edinstveno določa smisel “je resnično”. Navedeno lahko primerjamo z rekurzivno definicijo “+”, ki nam omogoča odpraviti znak “+”, kadar nastopa pred številko, ne pa, kadar nastopa pred kakšnim drugim izrazom za številko ali pred spremenljivko. Še vedno pa obstaja jasen matematičen smisel, po katerem definicija edinstveno označuje, kaj naj pomeni operacija “+”. Podobno naša razlaga za “je resnično” edinstveno določa smisel oziroma vsaj aplikacijo tega predikata: za vsako dano propozicijo obstaja stavek, ki izraža to propozicijo, ta stavek pa navaja pogoje, pod katerimi je ta propozicija resnična.

Če, kot je mislil Frege, obstajajo stavki, ki izražajo propozicije, ki pa niso niti resnični niti neresnični, potem se zdi ta razlaga nepravilna. Prepostavimo, da *P* vsebuje singularni termin, ki ima smisel, nima pa reference: potem, v skladu s Fregejem, *P* izraža neko propozicijo, ki nima resničnostne vrednosti. Ta propozicija torej ni resnična in zato bo izjava [Res je, da *P*] *neresnična*. *P* potem ne bo imela istega smisla kot [Res je, da *P*], ker je druga neresnična, medtem ko prva ni neresnična. Ni možno, da bi zagovarjali, da [Res je, da *P*] sama ni niti resnična niti neresnična, ko singularni termin, ki nastopa v *P*, nima reference, ker *oratio obliqua* stavek [da *P*] zastopa propozicijo, ki je izražena s *P*, upoštevali pa smo, da *P* ima smisel in izraža neko propozicijo. Singularni termin, ki nastopa v *P*, ima v [Res je, da *P*] svojo posredno referenco, namreč svoj smisel, prepostavili pa smo, da je imel nek smisel. V splošnem bo vedno nekonsistentno ohraniti resnico vsakega primerka “Res je, da *p*, če in samo če *p*”, dokler dopuščamo, da obstaja vrsta stavkov, ki v določenih okoliščinah niso niti resnični niti neresnični. Temu ugovoru bi se bilo možno izogniti s trditvijo, da “da”-stavek v stavku, ki se začenja z “Res je, da”, ni primerek *oratio obliqua*; da ima beseda “da” tukaj zgolj slovnično funkcijo preoblikovanja stavka v samostalniški stavek, ne da bi spremenila njegov smisel ali njegov pomen. Potem bi morali vzeti fraze kot “Goldbachova domneva” ali “kar je povedala priča” kot take, da ne zastopajo propozicije, ampak resničnostne vrednosti. Izraz “je resnično” bi bil tedaj natanko podoben glagolu “resničiti”, ki smo si ga prej umislili; ta bi enostavno preoblikoval neko samostalniško besedno zvezo, ki zastopa resničnostno vrednost, v nek stavek, ne da bi spremenil njen smisel ali njen pomen. Lahko bi ugovarjali, da se ta različica Fregejevega stališča hudo slabo sklada s tem, kar pravi Frege: da je *misel* (propozicija) tista, ki je resnična ali neresnična. Toda to Fregejevo poanto lahko izrazimo s tem, da rečemo, da je *misel*, prej kot *stavek*, tista, ki prvenstveno zastopa resničnostno vrednost. Močnejši ugovor tej različici je, da se močno opira na teorijo resničnostnih vrednosti kot referenc stavkov, medtem ko je izvirna različica odvisna samo od bolj sprejemljivega stališča, da stavki v posrednem govoru zastopajo propozicije. V vsakem primeru pa: če obstajajo pomenljivi stavki, ki ne povedo ničesar o tem, kateri je resničen oziroma neresničen, potem mora obstajati *neka* uporaba besede “resnica”, ki je aplicirana na propozicije. Kajti če rečemo [Ni niti

resnično niti neresnično, da *P*], mora biti tukaj stavek [da *P*] v *oratio obliqua*, drugače celoten stavek ne bi imel resničnostne vrednosti.

Celo če o določenih izjavah nočemo reči, da niso niti resnične niti neresnične, ta razlaga ne more podati *celotnega* pomena besede "resnica". Če nameravamo podati razlago besede "neresnica", ki je podobna naši razlagi "resnice", bomo morali reči, da ima [Neresnično je, da *P*] isti smisel kot negacija *P*-ja. V logičnem simbolizmu obstaja znak, ki – če je postavljen pred stavek – tvori negacijo tega stavka; v naravnih jezikih pa takšnega znaka nimamo. Priti moramo do uvida, da negacija stavka "Nikogar ni, ki bi bil tu" ni "Nikogar ni, ki bi ne bil tu", ampak "Nekdo je tu". Ne obstaja eno samo pravilo za zanikanje danega stavka. Nadalje: v skladu s katerim načelom prepoznamo en stavek kot negacijo drugega? Naraven odgovor se glasi: negacija stavka *P* je tisti stavek, ki je resničen, če in samo če je *P* neresničen, in neresničen, če in samo če je *P* resničen. Toda ta razlaga je izključena, če hočemo uporabiti pojem negacije nekega stavka, da bi razložili smisel besede "neresnica". Če bi imeli splošen znak negacije, ki je analogen logičnemu simbolu, to te težave ne bi rešilo, ker bi tedaj nastalo vprašanje: Kako v splošnem – če je podan smisel prvotnega stavka – določimo smisel negacije?

Na isto težavo naletimo pri vezniku "ali". Razlago pomena veznika "in" lahko podamo s tem, da rečemo, da smo v stanju trditi [*P* in *Q*], če in samo če smo v stanju trditi *P* in v stanju trditi *Q*. (To ni krožno: nekdo bi lahko zdresiral psa, da zalaja, samo če bi zazvonilo *in* bi se prižgala luč, ne da bi predpostavil, da obvlada koncept konjunkcije.) Toda če sprejmemo dvovalentno logiko, ne moremo podati podobne razlage pomena veznika "ali". Mi pogosto trdimo [*P* ali *Q*], ko nismo bodisi v stanju trditi *P* bodisi v stanju trditi *Q*. Tukaj namerno uporabljam besedo "mi", ki pomeni človeštvo. Če učitelj zgodovine namigne učencu tako, da reče: "Obglavljen je bil bodisi James I bodisi Charles I," potem je učenec v stanju trditi "Obglavljen je bil bodisi James I bodisi Charles I", ne da bi (nemara) bil v stanju trditi eno od obeh vej disjunkcije; toda te vrste primer ne povzroča težave. *Zadnji* vir učenčevega védenja izhaja iz nečesa, kar upravičuje trditev, da je bil obglavljen Charles I; in to je vse, kar bi zahtevali za ustreznost predlagane razlage. Te razlage prav tako ne izpodbijajo primeri kot ta, v katerem se spominjam, da sem govoril bodisi z Jean bodisi z Alice, ne morem pa se spomniti, s katero. Moje védenje, da sem govoril bodisi z Jean bodisi z Alice navsezadnje izhaja iz védenja, ki sem ga imel v času, ko sem govoril z (recimo) Jean. Dejstvo, da je to nepopolno védenje vse, kar se je obdržalo, ni relevantno. Težava nastane prej zato, ker pogosto tvorimo izjave oblike [*P* ali *Q*], ko zadnja evidenca za to, da jih tvorimo v navedenem smislu, ni niti evidenca za resničnost *P*-ja niti evidenca za resničnost *Q*-ja. Najbolj osupljiv primer tega je dejstvo, da smo pripravljeni trditi *katerokoli* izjavo oblike [*P* ali ne *P*], čeprav morda nimamo nobene evidence niti za resničnost *P*-ja niti za resničnost [ne *P*].

Zato da bi upravičili zatrjevanje [*P* ali ne *P*], se sklicujemo na razlago pomena izraza "ali" z resničnostno tabelo. Toda če je vsa razlaga pomena izrazov "resnično" in "neresnično" podana z "Resnično je, da *p*, če in samo če *p*" in "Neresnično

je, da *p*, če in samo če ne *p*", to sklicevanje ne zadostuje. Resničnostna tabela nam pove, na primer, da lahko iz *P* sklepamo na [*P* ali *Q*] (v posebnem primeru na [*P* ali ne *P*]). Toda vse *to* že vemo iz razlage izraza "ali", ki smo jo zavrnili kot nezadostno. Resničnostna tabela nam ne pokaže, da smo upravičeni trditi [*P* ali ne *P*] v vsakem možnem primeru, ker to pomeni, da domnevamo, da je vsaka izjava bodisi resnična bodisi neresnična. Toda če je naša razlaga izraza "resnica" in "neresnica" vsa razlaga, ki jo lahko podamo, je reči, da je vsaka izjava bodisi resnična bodisi neresnična, isto kot reči, da smo vedno upravičeni reči [*P* ali ne *P*].

O resničnostnih tabelah naravno razmišljamo tako, kot da podajajo razlago smisla, ki ga pripisujemo znaku negacije in veznikom – razlago, ki bo pokazala, da smo določene oblike izjav upravičeni imeti za logično resnične. Zdaj pa se zdi, da če sprejmemo redundančno teorijo "resnice" in "neresnice" – teorijo, da naša razlaga poda celoten pomen teh besed –, je naša razlaga z resničnostno tabelo docela nezadostna. Bolj na splošno moramo opustiti idejo, ki jo naravno imamo, da pojma resnice in neresnice igrata neko bistveno vlogo v vsaki razlagi – bodisi pomena izjav v splošnem ali pomena neke posamezne izjave. To pojmovanje prežema Fregejevo misel, da sestoji splošna forma razlage smisla izjave v tem, da poda pogoje, pod katerimi je izjava resnična, in pogoje, pod katerimi je izjava neresnična (oziroma bolje: da pove, da je neresnična pod vsemi drugimi pogoji). Isto pojmovanje je v *Traktatu* izraženo z naslednjimi besedami: "Da pa bi lahko rekel: 'p' je resničen (ali neresničen), moram določiti, v katerih okoliščinah imenujem 'p' resničen, s tem pa določim smisel stavka." (4.063)[**] Toda zato, da bi nekdo iz razlage, da je *P* resničen v takšnih-in-takšnih okoliščinah, dobil neko razumevanje smisla *P*-ja, mora že vedeti, kaj pomeni reči za *P*, da je resničen. Če mu je, ko sprašuje o tem, rečeno, da je edina razlaga tega v tem, da je reči, da je *P* resničen, isto kot trditi *P*, potem bo iz tega sledilo, da mora – zato da bi razumel, kaj menimo s tem, da rečemo, da je *P* resničen – že poznati smisel zatrjevanja *P*-ja, kar pa je točno to, kar da naj bi mu bilo razloženo.

Tako moramo bodisi dopolniti redundančno teorijo ali pa se odreči mnogim našim predsodkom o resnici in neresnici. Reči, da merilo resnice ne more obstajati, je postalo vsakdanja modrost. Argument za to je, da določimo smisel stavka s tem, da podamo pogoje, pod katerimi je resničen, tako da ne bi mogli najprej poznati smisla stavka in potem aplicirati nekega merila, da bi odločili, v katerih okoliščinah je resničen. V istem smislu ne bi moglo obstajati merilo za to, kaj določa zmagati v igri, ker je učenje tega, kaj določa zmago, bistven del učenja tega, kaj igra je. To pa ne pomeni, da morda v nobenem smislu ni teorije resnice. Za poseben omejen jezik, če ni dvoumen in nekonsistenten, mora biti možno opredeliti resnične stavke jezika; nekako tako, kot lahko za dano igro rečemo, katere poteze so zmagovalne. (Jezik je omejen, če nam vanj ni treba vpeljati novih besed ali novih smislov starih besed.) Takšna opredelitev bi bila rekurzivna, tako da bi najprej definirala resnico za najenostavnejše možne stavke, potem pa za stavke, ki so

[***] Poslovenjeni odlomek iz *Traktata* navajam po Ludwig Wittgenstein, *Logično filozofski traktat*, MK, Ljubljana 1976, str. 65. – op. prev.

zgrajeni iz drugih stavkov s pomočjo logičnih operacij, ki jih uporabljamo v tem jeziku; to za formalizirane jezike naredimo z definicijo resnice. Redundančna teorija poda splošno formo takšne resničnostne definicije, čeprav bi v posameznih primerih morale biti podane bolj informativne definicije.

Torej, videli smo, da če za vsako posamezno igro povemo, v čem sestoji zmaga v njej, s tem ne podamo zadostne razlage koncepta *zmagati v igri*. Razlog za to, da uporabljamo isti termin "zmaga" za vsako od teh različnih aktivnosti, je, da je smisel vsake igre v tem, da vsak igralec poskuša narediti to, kar za to igro opredeljuje zmago; *tj*. to, kar opredeljuje zmago, vedno igra isto vlogo v določanju tega, v čem sestoji igranje te igre. Podobno to, v čemer sestoji resnica neke izjave, vedno igra isto vlogo v določanju smisla te izjave, neka teorija resnice pa mora biti možna v smislu razlage tega, kaj ta vloga je. Takšne razlage se ne nameravam lotiti; vseeno pa trdim, da bi takšno razlago upravičilo sledeče. Neka izjava, dokler ni dvoumna ali nejasna, razdeli možna stanja stvari v samo *dva* razreda. Za neko dano stanje stvari je bodisi izjava uporabljena na tak način, da bi za nekoga, ki jo izjavlja – to stanje stvari pa bi imel za možno –, menili, da govori zavajajoče, ali pa – po našem mnenju – zatrjevanje izjave ne bi izražalo govorčevega izključevanja te možnosti. Če obstaja neko stanje stvari prve vrste, je izjava neresnična; če so vsa dejanska stanja stvari druge vrste, je resnična. Tako je *prima facie* nesmiselno za katerokoli izjavo reči, da ne bi bila v takšnem-in-takšnem stanju stvari niti resnična niti neresnična.

Smisel izjave je določen s tem, da vemo, v katerih okoliščinah je resnična in v katerih neresnična. Podobno je smisel ukaza določen s tem, da vemo, kaj določa pokorščino temu ukazu in kaj nepokorščino; in smisel stave s tem, da vemo, kdaj stavo dobimo in kdaj jo izgubimo. Nadalje: med tem, da stavo dobimo, in tem, da jo izgubimo, lahko obstaja vrzel, kakršno imamo pri pogojni stavi. Pa je podobna vrzel lahko tudi med pokorščino in nepokorščino ukazu ali pa med resničnostjo in neresničnostjo izjave? Obstaja razlika med pogojno stavo in stavo na podlagi resnice materialnega pogojnika; če je antecedens neizpolnjen, je stava v prvem primeru razveljavljena – prav tako je, kakor da ne bi bilo nobene stave –, v drugem primeru pa je stava dobljena. Pogojni ukaz, kjer je antecedens v oblasti osebe, ki ji ukazujemo (mati, na primer, reče otroku: "Če greš ven, si obleči plašč."), je vedno kot stava na podlagi materialnega pogojnika; da bi zagotovila resnico materialnega pogojnika, je ekvivalentna ukazu, z drugimi besedami "Ne hodi ven brez plašča". Ne moremo reči, da je, če otrok ne gre ven, prav tako, kakor da ne bi bilo nobenega ukaza, ker bi otrok lahko, če ne bi mogel najti plašča, zato da bi izpolnil ukaz, ostal doma.

Lahko razliko, vzporedno razliki pri stavi, potegnemo tudi za pogojne ukaze, kjer določena oseba antecedensa nima v oblasti? Trdim, da je razlika, za katero se zdi, da bi jo lahko potegnili, dejansko brez pomena. Obstajata dve različni vrsti posledic stave, dobiti jo in izgubiti jo; če določimo, kaj naj vsebuje ena od njih, s tem še ne določimo v celoti, kaj naj vsebuje druga. Obstaja pa samo ena vrsta posledic ukazovanja, namreč da nekdo – če je v prvi vrsti imel pravico ukazati – pridobi

pravico, da kaznuje ali vsaj obsoja nepokorščino. Lahko bi mislili, da sta kaznovanje in nagrada različni posledici ukaza, v enakem smislu, kot sta izplačilo in sprejem denarja različni posledici stave; toda to se ne sklada z vlogo ukazov v naši družbi. Pravice do nagrade ne jemljemo kot samodejno posledico pokorščine ukazu, kakor je *pravica* do graje samodejna posledica nepokorščine; če je dana nagrada, je to neko dejanje milosti, ravno tako kot je dejanje milosti, če ne pride do kaznovanja ali graje. Še več, vsako premišljeno dejanje, ki se sklada z ukazom (da bi se izognilo nepokorščini ukazu), ima do nagrade enako pravico kot vsako drugo. Zato določiti, kaj tvori nepokorščino ukazu, pomeni določiti, katera vrsta obnašanja bi lahko bila nagrajena, ne da bi potrebovali kakršnokoli nadaljnjo odločitev. Če otrok ostane doma, ker ni našel svojega plašča, je to obnašanje prav tako dobro, kot če gre ven in ga ne pozabi obleči. In če na ukaz sploh pozabi, svoj plašč pa obleče zaradi nekega drugega razloga, to obnašanje ne zasluži nič večje pohvale, kot če se zaradi sebičnih razlogov odloči, da bo ostal doma. Če antecedens ni v oblasti določene osebe, lahko imamo pogojni ukaz res za analogen pogojni stavi; ker pa pokorščina ukazu nima lastne posledice, ki bi bila nekaj drugega kot to, da se izogne kaznovanju zaradi nepokorščine, za takšne ukaze ne obstaja nobena pomenljiva razlika, ki bi bila vzporedna razliki med pogojnimi stavami in stavami, ki so enake materialnemu pogojniku. Če imamo pokorščino ukazu za nekaj, kar daje pravico do nagrade, bi lahko za ukaze, katerih antecedens bi bil v oblasti določene osebe, vpeljali neko takšno razliko. Tako bi lahko mati uporabila obliko "Če greš ven, si obleči plašč" na način, ki ima za posledico, da bi bil otrok, če bi šel ven s plaščem, nagrajen, če bi šel ven brez njega, bi bil kaznovan, če pa bi ostal doma – celo zato, da bi izpolnil ukaz –, pa ne bi bil niti kaznovan niti nagrajen; medtem ko bi oblika "Ne hodi ven brez plašča" imela za posledico, da bi bil nagrajen, če bi ostal doma.

Izjave so kot ukazi (kakor jih uporabljamo) in ne kot stave; izjavljanje ima tako rekoč samo eno vrsto posledic. Da bi to videli, si zamislimo jezik, ki vsebuje pogojne izjave, nima pa protidejstvene oblike (protidejstveniki bi vpeljali nerelevantne zaplete). Predlagani sta dve alternativni razlagi načina, kako v tem jeziku uporabljamo pogojnike: ena, da jih uporabljajo zato, da naredijo izjave pogojne; druga, da zastopajo materialni pogojnik. Po prvem tolmačenju je pogojna izjava kot pogojna stava: če je antecedens izpolnjen, izjavo obravnavamo tako, kot da bi bila neka nepogojena trditev konsekvensa, in rečemo, da je potemtakem resnična oziroma neresnična; če antecedens ni izpolnjen, pa je ravno tako, kakor da sploh ne bi tvorili nobene, resnične ali neresnične, izjave. Po drugem tolmačenju velja, da če antecedens ni izpolnjen, potem za izjavo rečemo, da je resnična. Kako naj razrešimo vprašanje, katera od teh dveh razlag je pravilna? Če so izjave dejansko kot stave, ne pa kot ukazi – če obstajajo dve različni vrsti posledic, ki lahko sledijo iz izjavljanja: tiste, ki spremljajo dejstvo, da imenujemo izjavo "resnična" in tiste, ki spremljajo dejstvo, da jo imenujemo "neresnična", tako da lahko obstaja neka vrzel med tema dvema vrstama posledic –, potem bi morali biti sposobni najti nekaj, kar med tema dvema razlagama odloči prav tako jasno kot finančna

transakcija, ki razlikuje stavo na podlagi resnice materialnega pogojnika od pogojne stave. Nima smisla vprašati, ali ti ljudje *rečejo*, da je človek, ki je tvoril pogojno izjavo, za katere antecedens se izkaže, da je neresničen, rekel nekaj resničnega ali da ni rekel ničesar resničnega oziroma neresničnega: lahko, da nimajo besed, ki bi ustrezale besedam "resnično" in "neresnično"; in če jih imajo, kako smo lahko gotovi, da je ta ustreznost natančna? Če naj ima njihovo uporabljanje besed "resnično" in "neresnično" vsaj najmanjši pomen, mora obstajati neka razlika v njihovem obnašanju, ki spremlja to, da v tem primeru rečejo "resnično" ali "niti resnično niti neresnično".

Če vse premislimo, je očitno, da v tem, kar počnejo, ni ničesar, kar bi lahko razlikovalo med tema dvema alternativnima razlagama. Razlika med njima je prav tako prazna kot analogna razlika za pogojne ukaze, katerih antecedens ni v oblasti določene osebe. Zato da bi fiksirali smisel nekega izrekanja, nam ni treba narediti dveh ločenih odločitev – kdaj reči, da smo tvorili resnično izjavo, in kdaj reči, da smo tvorili neresnično izjavo; prej lahko imamo vsako situacijo, v kateri ni ničesar, kar jemljemo kot primer tega, da je izjava neresnična, za primer tega, da je izjava resnična, prav tako kot lahko za nekoga, ki se obnaša, kakor da se ne nepokorava ukazu, menimo, da se mu je pokoril. Ta poanta postane jasnejša, če si jo ogledamo na sledeči način. Če je v splošnem smiselno predpostaviti, da določeno obliko izjave uporabljamo tako, da je v določenih okoliščinah resnična, v drugih neresnična, v še drugih pa ni ničesar, za kar bi lahko rekli, da je resnično oziroma neresnično, potem si lahko predstavljamo, da smo določeno obliko pogojnika uporabili na ta način (von Wright dejansko meni, da *mi* uporabljamo pogojnike na ta način). Če se izkaže, da je *P* resničen, potem za [Če *P*, potem *Q*] rečemo, da je resničen glede na resničnost oziroma neresničnost *Q*-ja, medtem ko velja, da če se izkaže, da je *P* neresničen, rečemo, da ni ničesar, za kar bi rekli, da je resnično oziroma neresnično. Primerjajmo navedeno s tem, kar sta o tem, kako v našem jeziku uporabljamo izjave, ki vsebujejo singularni termin, povedala Frege in Strawson. Če obstaja predmet, ki ga zastopa singularni termin, potem je izjava resnična oziroma neresnična glede na to, ali predikat za ta predmet velja oziroma ne velja, če pa tak predmet ne obstaja, potem nismo povedali ničesar resničnega oziroma neresničnega. Ali nam sedaj navedeno razloži smisel stavkov teh dveh vrst? To je, ali nam pove, kako uporabljamo te izjave, kaj je *narejeno* s tem, da tvorimo izjave teh oblik? Sploh ne, ker neka bistvena značilnost njihove uporabe še ni bila določena. Nekdo, ki izreka pogojno izjavo opisane vrste, morda sploh nima nobenega stališča o tem, ali se bo antecedens izkazal za resničnega ali neresničnega. To pomeni, da ga ne jemljemo tako, kakor da je zlorabil izjavo ali zavedel svoje poslušalce, če kot možnost predvideva, da bo prišlo do primera, v katerem bi lahko rekli, da ni naredil izjave za resnično oziroma neresnično. Vse, kar izraža s tem, da izreka pogojno izjavo, je, da izključuje možnost, da bo prišlo do primera, v katerem bi lahko rekli, da je povedal nekaj neresničnega, namreč, da je antecedens resničen, konsekvens pa neresničen. V primeru singularne izjave pa je čisto drugače. Tukaj nekdo razločno bodisi zlorablja obliko izjave ali pa zavaja svoje

poslušalce, če kot možnost predvideva, da bo prišlo do primera, v katerem bo za to, kar je rekel, rečeno, da ni niti resnično niti neresnično, namreč, da singularni termin nima reference. S tem, ko nekaj izjavlja, izraža več kot samo to, da izključuje možnost, da je njegova izjava neresnična; obvezuje se k temu, da je resnična.

Naj torej rečemo, da določitev resničnostnih pogojev za nek stavek ne zadostuje za to, da bi določili njegov smisel, da bomo morali razen tega stipulirati še kaj? Raje, kot da to rečemo, bi popolnoma opustili pojma resnice in neresnice. Da bi opredelili smisel izrazov naših dveh oblik, je nujna samo dvojna klasifikacija možnih relevantnih okoliščin. Dovolj je, da razlikujemo tista stanja stvari, za katera velja, da – če jih je govorec predvidel kot možnosti – bi zanj menili, da je bodisi zlorabil izjavo bodisi zavajal svoje poslušalce, in tista stanja stvari, v katerih se to ne zgodi: in *en* način uporabljanja besed "resnično" in "neresnično" bi bil, da imenujemo stanja stvari prve vrste tista, v katerih bi bila izjava neresnična, stanja stvari druge vrste pa tista, v katerih bi bila izjava resnična. Za naše pogojne izjave bi obstajala razlika med tistimi stanji stvari, v katerih bi bilo za izjavo rečeno, da je neresnična, in tistimi stanji stvari, v katerih bi rekli, da je bodisi resnična ali pa niti resnična niti neresnična. Za singularne izjave bi obstajala razlika med tistimi stanji stvari, v katerih bi rekli, da je izjava bodisi neresnična ali pa niti resnična niti neresnična, in tistimi stanji stvari, v katerih bi bila resnična. Da bi dojeli smisel oziroma uporabo teh oblik izjave, popolnoma zadostuje dvojna klasifikacija; trojna klasifikacija, s katero smo začeli, sploh ni na mestu. Potemtakem naj bi na *en* način besedi "resnično" in "neresnično" uporabljali tako, da bi – namesto da bi razlikovali med tem, da je pogojna izjava resnična, in tem, da ni niti resnična niti neresnična – razlikovali med dvema različnima načinoma tega, kako bi pogojna izjava lahko bila resnična; in namesto da bi razlikovali med tem, da je singularna izjava neresnična, in tem, da ni niti resnična niti neresnična, naj bi razlikovali med dvema različnima načinoma tega, kako bi singularna izjava lahko bila neresnična.

Navedeno namiguje na način, kako razložiti vlogo, ki jo v določanju smisla izjave igrata resnica in neresnica. Do sedaj še nismo videli, kakšen smisel lahko ima razlikovanje med različnima načinoma tega, kako je lahko izjava resnična, ali med različnima načinoma tega, kako je lahko neresnična, oziroma, kakor bi lahko rekli, med stopnjama resnice in neresnice. Smisel takšnih razlik ni v ničemer, kar bi imelo opraviti s smislom izjave samim, ima pa opraviti z načinom, kako ta izjava nastopa v sestavljenih izjavah. Zamislimo si, da v jeziku – katerega del so pogojne izjave, s katerimi se ukvarjamo – obstaja znak negacije, *tj*. neka beseda, ki, če jo postavimo pred neko izjavo, tvori drugo izjavo. Imenujem jo znak za negacijo, ker v večini primerov tvori izjavo, ki bi jo lahko imeli za takšno, ki jo uporabljamo kot nasprotje prvotne izjave. Vendar pa predpostavimo, da če znak za negacijo postavimo pred pogojno izjavo [Če *P*, potem *Q*], to tvori izjavo, ki jo uporabljamo na enak način kot izjavo [Če *P*, potem ne *Q*]. Torej: če opišemo uporabo pogojev s tem, da se nanašamo samo na dvojno klasifikacijo – *tj*. na enak način, kot opišemo materialni pogojnik –, ne bomo sposobni v obliki resničnostne funk-

cije podati razlage obnašanja njihovega znaka “ne”. To je, imeli naj bi naslednje tabele:

P	*Q*	[Če *P*, potem *Q*]	[Ne: če *P*, potem *Q*]
R	*R*	*R*	*N*
R	*N*	*N*	*R*
N	*R*	*R*	*R*
N	*N*	*R*	*R*

V njih resničnostna vrednost izjave [Ne: če *P*, potem *Q*] ni določena z resničnostno vrednostjo izjave [Če *P*, potem *Q*]. Če se, po drugi strani, vrnemo k naši izvirni trojni klasifikaciji, tako da primer, v katerem bi rekli, da nismo mogli tvoriti resnične oziroma neresnične izjave, označimo z “*X*”, potem imamo naslednje tabele:

P	*Q*	[Če *P*, potem *Q*]	[Ne: če *P*, potem *Q*]
R	*R*	*R*	*N*
R	*N*	*N*	*R*
N	*R*	*X*	*X*
N	*N*	*X*	*X*

Tabele lahko čisto zadovoljivo razložimo s tem, da podamo naslednjo tabelo za “ne”:

S	[Ne *S*]
R	*N*
X	*X*
N	*R*

(Privzel sem, da imata izjavi *P* in *Q* samo vrednosti *R* in *N*.)

Sedaj lahko popolnoma naravno pomislimo, da “*R*” zastopa “resnično”, “*N*” “neresnično” in “*X*” “niti resnično niti neresnično”. Torej lahko rečemo, da je njihov simbol “ne” dejansko nek znak za negacijo, ker je [Ne *P*] resnično, če in samo če *P* je neresnično, in neresnično, če in samo če *P* je resnično. Vseeno pa ne smemo pozabiti, da je bilo upravičenje za razlikovanje med primeri, v katerih bi bilo za pogojnik rečeno, da ima vrednost *R*, in primeri, v katerih bi bilo za pogojnik rečeno, da ima vrednost *X*, enostavno možnost, ki je bila ustvarjena s tem razlikovanjem obravnavanja “ne” v okviru resničnostnih funkcij. Na enak način velja, da je – če imamo v jeziku izraz, ki navadno funkcionira kot znak negacije, posledica uvedbe singularne izjave s tem izrazom pa je, da proizvede izjavo, katere izrekanje še vedno zavezuje govorca k temu, da obstaja nek predmet, ki ga zastopa singularni termin – zares naravno, da razlikujemo med dvema vrstama neresnice, ki jo lahko ima singularna izjava: tisto vrsto, ko singularni termin ima referenco, toda predikat zanj ne velja, in tisto vrsto, ko singularni termin nima reference. Prikažimo primer, v katerem singularni termin nima reference, s simbolom “*Y*”, in predpostavimo, da je *S* neka singularna izjava. Torej imamo naslednjo tabelo:

S	[Ne *S*]
R	*N*
Y	*Y*
N	*R*

Tukaj je spet naravno pomisliti, da "*R*" zastopa "resnično", "*N*" "neresnično" in "*Y*" "niti resnično niti neresnično".

Ni nobene nujnosti za to, da bi uporabljali besede "resnično" in "neresnično", kot je predlagano zgoraj, tako da moramo tolmačiti *X* kot neke vrste resnico in *Y* kot neke vrste neresnico. Logiki, ki preučujejo večvalentne logike, imajo termin, ki ga lahko uporabimo tukaj: rekli bi, da sta *R* in *X* "označeni" resničnostni vrednosti, *N* in *Y* pa "neoznačeni". (V večvalentni logiki imamo za veljavne tiste formule, ki imajo označeno vrednost za vsako določitev vrednosti njihovim črkam, ki predstavljajo stavke.) Lahko bi pripomnili samo sledeče. (i) Smisel stavka je v celoti določen s tem, da poznamo primer, v katerem ima označeno vrednost, in primere, v katerih ima neoznačeno vrednost. (ii) Jasnejše razlike med različnimi označenimi oziroma neoznačenimi vrednostmi, kakorkoli naravne se nam zdijo, so upravičene samo, če jih potrebujemo zato, da bi v okviru resničnostnih funkcij razložili, kako s pomočjo operatorjev tvorimo sestavljene stavke. (iii) Kar imamo v mislih v *večini* filozofskih razprav o resnici in neresnici, je razlika med neko označeno in neko neoznačeno vrednostjo, zato bo izbira imen "resnica" in "neresnica" za posamezne označene oziroma neoznačene vrednosti samo zameglila zadevo. (iv) Če rečemo, da v določenih okoliščinah izjava ni niti resnična niti neresnična, to ne bo določilo tega, ali naj v tem primeru štejemo izjavo za takšno, da ima neko označeno ali pa neko neoznačeno vrednost, *tj*., ali naj nekoga, ki zatrjuje to izjavo, jemljemo ali naj ne jemljemo tako, kakor da izključuje možnost, da ta primer obstaja.

Zbegani pri poskusu, da bi v splošnem opisali relacijo med jezikom in realnostjo, smo dandanes opustili korespondenčno teorijo resnice, to pa upravičujemo s tem, da je bil to poskus, da bi izrazili *merilo* resnice v smislu, v katerem tega ne moremo narediti. Vendar korespondenčna teorija izraža eno pomembno značilnost koncepta resnice, ki ni izražen z zakonom "Res je, da *p*, če in samo če *p*", ki pa je doslej sploh nismo upoštevali: da je izjava resnična, samo če v svetu obstaja nekaj, *zaradi česar* je resnična. Čeprav nič več ne sprejemamo korespondenčne teorije, ostajamo realisti *au fond*; v našem mišljenju ohranjamo neko temeljno realistično pojmovanje o resnici. Realizem je v prepričanju, da mora za vsako izjavo obstajati nekaj, zaradi česar je ona ali njena negacija resnična: samo na osnovi tega prepričanja lahko upravičimo idejo, da resnica in neresnica igrata neko bistveno vlogo v pojmu pomena izjave, ki ga opredelimo s tem, da je splošna oblika razlage pomena neka izjava o resničnostnih pogojih.

Da bi videli, kako pomembna je ta značilnost koncepta resnice, poglejmo razpravo o logični veljavnosti izjave "Jones je bil bodisi pogumen ali pa ne". *A* si predstavlja Jonesa kot sedaj mrtvega človeka, ki v svojem življenju ni nikoli naletel na

nevarnost. *B* odgovarja, da bi še vedno lahko bilo resnično, da je bil Jones pogumen, namreč: če je res, da če *bi* Jones naletel na nevarnost, bi deloval pogumno. *A* se strinja s tem, toda še vedno vztraja, da ni treba, da je to primer tega, da je resnično bodisi "Jones je bil pogumen" = "Če bi Jones naletel na nevarnost, bi deloval pogumno" bodisi "Jones ni bil pogumen" = "Če bi Jones naletel na nevarnost, ne bi deloval pogumno". Ker, dokazuje, bi se lahko zgodilo, da še vedno ne bi – ne glede na to, koliko dejstev te vrste, ki bi jih normalno imeli za razloge za to, da trdimo takšne protidejstvene pogojnike, poznamo – poznali ničesar, kar bi bilo razlog za to, da trdimo eno od obeh izjav. Jasno je, da se *B* ne more strinjati, da je to možno, in še vedno vztraja, da je vendarle resnično bodisi "Jones je bil pogumen" bodisi "Jones ni bil pogumen"; ker bi bil sicer zavezan k temu, da je neka izjava lahko resnična, čeprav sploh ne bi ostajalo nič takšnega, kar bi, če bi to poznali, šteli za evidenco oziroma za razlog za resnico te izjave, to pa je nesmiselno. (Ugovarjamo lahko, da obstajajo trditve, za katere bi bilo nekoga, ki bi jih tvoril, neprimerno vprašati po njegovi evidenci oziroma razlogih. Toda za *takšne* trditve mora biti govorec vedno bodisi v stanju, da jih zatrjuje, bodisi v stanju, da jih zanika.) Če hoče *B* še vedno vztrajati na tem, da je izjava "Jones je bil bodisi pogumen ali pa ne" nujna, bo moral bodisi obraniti tezo, da mora obstajati neko dejstvo določene vrste – na katero se običajno nanašamo v razpravljanju o protidejstvenikih –, na podlagi katerega bi se, če bi ga poznali, odločili, da zagovarjamo bodisi enega bodisi drugega protidejstvenika; ali pa bo moral obraniti tezo, da obstaja neko dejstvo izredne vrste, ki ga nemara pozna samo Bog. V drugem primeru si zamišlja neke vrste duhovni mehanizem – Jonesov značaj –, ki določa, kako Jones deluje v vsaki situaciji, ki nastane. Njegovo delovanje na takšen-intakšen način nam razodene stanje tega duhovnega mehanizma, ki bi nekako že obstajalo, še preden bi se njegovi opazljivi učinki razodeli v Jonesovem obnašanju. *B* bi potem dokazoval na sledeči način: Če *bi* Jones naletel na nevarnost, bi bodisi deloval pogumno bodisi deloval kot strahopetec. Predpostavimo, da bi deloval pogumno. To bi nam potem pokazalo, da je bil pogumen; toda on bi *že* bil pogumen, še preden bi se njegov pogum razodel z njegovim obnašanjem. To je, bodisi je bodisi ni njegov značaj vseboval kakovosti poguma, njegov značaj pa določa njegovo obnašanje. Njegov značaj – preko učinkov na njegovo obnašanje – poznamo samo posredno. Toda vsaka značajska lastnost mora v njem *obstajati* neodvisno od tega, ali se nam razodeva ali ne.

Vsakdo z zadostno stopnjo modrosti bo zavrnil *B*-jevo prepričanje, da obstaja nek duhovni mehanizem: bodisi bo materialist in ga bo nadomestil s prav tako slepim prepričanjem, da obstaja nek fiziološki mehanizem, bodisi bo sprejel *A*-jev sklep, da "Jones je bil bodisi pogumen ali pa ne" ni logična nujnost. Njegov razlog za zavračanje *B*-jevega argumenta je, da če je takšna izjava kot "Jones je bil pogumen" resnična, mora biti resnična zaradi neke vrste dejstva, za katerega smo se naučili, da nas upravičuje v tej trditvi. Ne more pa biti resnična zaradi kakšnega dejstva neke popolnoma druge vrste, o katerem ne moremo imeti neposrednega védenja, ker sicer izjava "Jones je bil pogumen" ne bi imela pomena, ki smo ji ga

mi dali. V sprejemanju A-jevega stališča se malo odmakne od realizma – opusti realistično stališče o značaju.

Torej moramo – zato da bi odločili o tem, ali za izjave neke posamezne vrste lahko podamo realistično razlago – vprašati, ali se za neko takšno izjavo mora zgoditi, da – če bi poznali zadostno količino dejstev te vrste, ki jih navadno imamo za tista, ki nas upravičujejo v trditvi *P* – bi bili bodisi v stanju, da trdimo *P*, bodisi v stanju, da trdimo [Ne *P*]. Če je tako, potem lahko zares rečemo, da mora obstajati bodisi nekaj, zaradi česar je *P* resnično, bodisi nekaj, zaradi česar je *P* neresnično. Z lahkoto prezremo vpliv izraza "zadostna količina". Pretehtajmo izjavo "Na tem kraju ne bo nikoli stalo mesto". Tudi če imamo preročišče, ki lahko odgovori na vsako vprašanje te vrste – "Bo tukaj leta 1990 stalo mesto?", "Leta 2010?" itd. –, bi lahko nikoli ne bili v stanju bodisi napovedati, da je navedena izjava resnična, bodisi napovedati, da je neresnična. Nekdo lahko reče: to je samo zato, ker predpostavljaš védenje o samo končno mnogo odgovorih preročišča; če pa bi poznal odgovore preročišča na *vsa* ta vprašanja, bi bil sposoben odločiti o resničnostni vrednosti navedene izjave. Kaj pa bi pomenilo poznati neskončno mnogo dejstev? To bi lahko pomenilo, da bi preročišče na vprašanje "Bo tukaj sploh kdaj stalo mesto?" podalo neposredni odgovor "Ne". Takšna domneva pa je enaka *B*-jevi domnevi o eksistenci skritega duhovnega mehanizma. To bi lahko pomenilo, da imamo argument za to, da bi – ne glede na vrednost *N* – pokazali neresnico izjave [Tukaj bo leta *N* stalo mesto], če, na primer, je "tukaj" Severni tečaj: toda nihče ne bi predlagal, da se mora zgoditi, da bodisi velja, da bo preročišče podalo afirmativni odgovor na vprašanje oblike "Bo tukaj v letu ... obstajalo mesto?" ali pa lahko najdemo splošni argument za negativni odgovor. Nazadnje bi to lahko pomenilo, da smo *sposobni* odgovoriti na vsako vprašanje oblike "Bo tukaj v letu ... obstajalo mesto?". To, da imamo neskončno védenje v *tem* smislu, pa nas ne bo spravilo v nič boljši položaj, kakor če bi imeli preročišče.

Na ta način pridemo do naslednjega stališča. Upravičeni smo reči, da mora biti neka izjava *P* bodisi resnična bodisi neresnična, da mora obstajati nekaj, zaradi česar je bodisi resnična bodisi neresnična, samo če je *P* izjava takšne vrste, da bi lahko v končnem času prišli v stanje, v katerem bi bili upravičeni bodisi trditi bodisi zanikati *P* – to je, ko je *P* neka efektivno odločljiva izjava. Ta omejitev ni trivialna: obstaja ogromno različnih izjav, ki so kot "Jones je bil pogumen" prikriti pogojniki ali pa kot "Tukaj ne bo nikoli stalo mesto" vsebujejo – eksplicitno ali implicitno – neomejeno splošnost in zato ne opravijo tega preizkusa.

Tukaj sem to, kar intuicionisti pravijo o matematičnih izjavah, prenesel na običajne izjave. Smisel, na primer, eksistenčnega kvantifikatorja je določen glede na to, katera vrsta dejstva naredi neko eksistencialno izjavo za resnično, to pa pomeni: vrsta dejstva, za katero smo se naučili, da jo imamo za tisto, ki nas upravičuje v tem, da trdimo neko eksistenčno izjavo. Kar bi naredilo izjavo, da obstaja liho popolno število, za resnično, bi bilo neko določeno število, ki je hkrati liho in popolno. Zato moramo trditev eksistenčne izjave jemati kot ugotovitev, da smo sposobni zatrditi eno od singularnih izjav. Na ta način smo upravičeni v tem, da trdimo,

da obstaja število z določeno lastnostjo, samo če imamo metodo za to, da najdemo določeno število s to lastnostjo. Prav tako je smisel univerzalnega izjave podan z neke vrste premislekom, ki nas upravičuje v tem, da jo trdimo: mi lahko namreč trdimo, da ima vsako število določeno lastnost, če imamo splošno metodo za to, da za poljubno število pokažemo, da ima to lastnost. Kaj pa če bi sedaj kdo vztrajal na tem, da bodisi je izjava "Obstaja liho popolno število" resnična ali pa je vsako popolno število sodo? To je upravičen trditi, če pozna postopek, ki ga bo v končnem času pripeljal bodisi do določitve nekega posameznega lihega popolnega števila bodisi do splošnega dokaza, da je število, za katerega domnevamo, da je popolno, sodo. Če pa ne pozna nobenega takšnega postopka, potem poskuša izjavi "Vsako popolno število je sodo" pripisati pomen, ki je *onstran* tega, česar smo se naučili z urjenjem v uporabi univerzalnih izjav. Reči hoče, kot je rekel *B* o "Jones je bil pogumen", da lahko resnica leži na področju, ki je neposredno dostopno samo Bogu, ki pa ga človeška bitja ne morejo nikoli pregledati.

Smisla logičnih operatorjev se naučimo tako, da nas izurijo *uporabljati* izjave, ki vsebujejo te operatorje, *tj*., da nas izurijo v tem, da pod določenimi pogoji zatrjujemo takšne izjave. Na ta način se naučimo trditi [*P* in *Q*], ko lahko trdimo *P* in lahko trdimo *Q*; trditi [*P* ali *Q*], ko lahko trdimo *P* ali lahko trdimo *Q*; trditi [Za nek *n*, *F*(*n*)], ko lahko trdimo [*F*(0)] ali lahko trdimo [*F*(1)] ali ... Naučeni smo trditi [Za vsak *n*, *F*(*n*)], ko lahko trdimo [*F*(0)] in [*F*(1)] in ... In reči, da lahko trdimo vse to, pomeni, da imamo, ne glede na vrednost *x*, neko splošno metodo za utemeljitev [*F*(*x*)]. Tukaj smo povsem opustili poskus, da bi razložili pomen izjave s tem, da bi določili njene resničnostne pogoje. *Smisla stavka nič več ne razlagamo s stipulacijo njegove resničnostne vrednosti v terminih resničnostnih vrednosti njegovih sestavnih delov, ampak s stipulacijo tega, kdaj ga lahko trdimo v terminih pogojev, pod katerimi lahko trdimo njegove sestavne dele*. Upravičenje za to spremembo je v tem, da navedeno predstavlja način, kako se mi dejansko naučimo uporabljati te izjave. Poleg tega – ko enkrat zapustimo področje efektivno odločljivih izjav – pojmov resnice in neresnice ne moremo zadovoljivo razložiti tako, da bi tvorila osnovo za razlago pomena. Ena posledica tega premika v naši razlagi pomena je, da – razen če se ne ukvarjamo samo z efektivno odločljivimi izjavami – določene formule, ki se v dvovalentni logiki zdijo logični zakoni, ne veljajo več za takšne, v posebnem primeru zakon o izključevanju tretje možnosti: tega ne zavračamo na osnovi tega, da obstaja tretja resničnostna vrednost, ampak ker pomena – in zato tudi veljavnosti – ne razlagamo več v terminih resničnostnih vrednosti.

Intuicionisti govorijo o matematiki na zelo antirealističen (antiplatonističen) način: za njih smo *mi* tisti, ki gradimo matematiko; ni res, da bi že obstajala in čakala na nas, da jo odkrijemo. Skrajno obliko takšnega konstruktivizma najdemo v Wittgensteinovih *Opazkah o temeljih matematike*. Zato se zdi, kakor da intiucionistično zavrnitev razlage pomena matematičnih izjav v terminih resnice in neresnice ne moremo posplošiti na druga področja. Kajti tudi če neodvisna matematična realnost, ki odgovarja našim matematičnim izjavam, ne obstaja, obstaja neka

neodvisna realnost, ki odgovarja izjavam drugih vrst. Po drugi strani osvetlitev intuicionizma, ki sem jo podal, ni osnovana na zavrnitvi Fregejevega pojma o matematični realnosti, ki čaka, da bo odkrita, ampak samo na podlagi premisleka o pomenu. Nekdo, ki v matematiki sprejema intuicionistično stališče, se torej gotovo ne bo nagibal k temu, da bi sprejemal platonistično sliko. Mora tedaj iti do druge skrajnosti in zagovarjati tezo, da smo mi tvorci matematike? Posledica sprejemanja te teze – če razmišljamo z Wittgensteinom – je, da smo v matematiki na vsaki točki *svobodni*. Noben korak, ki ga naredimo, ni izsiljen z neko nujnostjo, ki je zunaj nas, ampak je svobodno izbran. Ta slika pa ni edina alternativa. Če mislimo, da so matematični rezultati vsiljeni od zunaj, si lahko namesto tega predstavljamo matematično realnost, ki še ne obstaja, z našim raziskovanjem pa tako rekoč pride v bivanje. Naša raziskovanja spravijo v eksistenco to, kar prej ni obstajalo, tega, kar spravijo v eksistenco, pa ne naredimo mi.

Ne glede na to, ali za matematiko ta slika velja ali ne, pa je kot alternativa realističnemu pojmovanju sveta na razpolago za druga področja. To kaže, kako lahko intuicionistično zamenjavo razlage pogojev resnice z razlago *rabe* te izjave kot splošno obliko razlage pomena apliciramo na vseh področjih diskurza, ne da bi pri tem mislili, da ustvarjamo svet. Lahko zavrnemo realizem, ne da bi padli v subjektivni idealizem. Zaradi te zamenjave seveda ne bomo opustili besed "resnično" in "neresnično", ker za večino običajnih kontekstov razlaga teh besedah, ki je utelešena v zakonih "Res je, da p, če in samo če p" in "Ni res, da p, če in samo če ne p", popolnoma zadošča. Toda to pomeni, da se soočimo s posledicami, do katerih pride, če dopuščamo, da je to *vsa* razlaga smisla teh besed, kar pa ima za posledico, da resnica in neresnica izgubita osrednje mesto v filozofiji, zlasti pa v teoriji pomena. Seveda je nauk, da naj bo pomen razložen v terminih uporabe, glavni nauk kasnega Wittgensteina; dvomim pa, da je bil smisel tega nauka doslej splošno razumljen.

Pripis (1972)

Članek se mi še vedno zdi v bistvu pravilen, rad pa bi dodal sledeče izboljšave in opombe:

(1) Opazka o Fregeju na koncu tretjega odstavka je popolnoma zavajajoča. Dejansko vprašljiv del Fregejevega nauka ni niti to, da stavki imajo reference, niti to, da so te reference resničnostne vrednosti, ampak to, da so resničnostne vrednosti predmeti. Če resničnostne vrednosti niso predmeti, potem je relacija med stavkom in njegovo resničnostno vrednostjo – prav tako kot relacija med predikatom in konceptom, ki ga predikat zastopa – samo analogna relaciji med imenom in njegovim

nosilcem, ne pa identična z njo. Res je, da je pojem nepopolnosti funkcije lažje razumljiv kot – in ga lahko uporabimo za pojasnitev – pojem nepopolnosti koncepta ali relacije. Toda to ne zahteva, da moramo koncepte in relacije jemati kot dejansko posebne primere funkcij, ampak prej kot nekaj, kar je funkcijam zgolj analogno.

(2) Primerjava med pojmom resnice in pojmom zmage v igri se mi še vedno zdi dobra. Kakor stoji, bi tekst lahko vseeno povzročil določeno nerazumevanje, čeprav bi to bilo napačno tolmačenje tega, kaj je bil moj namen v času, ko sem ga pisal. Predpostavimo, da imamo – za vsako od številnih vrst iger – opredelitev pogojev, pod katerimi za enega od igralcev oziroma strani rečemo, da je v igri zmagal. Sedaj vprašamo, ali – zato da bi nekomu, ki sploh ni seznanjen s tem, kaj je pojem zmage – zadostuje, da tej opredelitvi dodamo zgolj pripombo, da udeleženci igre igrajo zato, da bi zmagali. Pravilen odgovor je, menim, da obstajata širši in ožji smisel izraza "igrati igro" in da v širšem smislu ta enostavni dodatek zadostuje, v ožjem smislu pa ne. Nekdo, ki prihaja iz kulture, ki sploh ne pozna prakse igranja iger, bi morda težko razumel golo opazko, da je namera igralcev, da bi zmagali, ker bi hotel vedeti, kakšnemu nadaljnjemu namenu služi ta namera. Zato bi mu morali razložiti značaj iger kot socialnih ustanov, kar je zapleteno. (Za otroka, ki – razen če ne zmaga – misli, da ni nobenega smisla v igranju neke igre, lahko rečemo, da še ni v celoti dojel koncepta igre; še vedno pa to, da rečemo, da je namera igralcev, da zmagajo, ne upošteva tega, da je sploh kakšen takšen smisel.) Vse to se vendarle nanaša samo na ožji, *tj*. strožji, smisel "igre". Predpostavimo, da bi dve državi, ki sta zapleteni v politični spor, soglašali, da ga – natančno rečeno – ne razrešita z vojno, ampak s tekmo med njunima šahovskima prvakoma. Za ta dva prvaka bi potem seveda lahko rekli, da igrata šahovsko igro. Ker bi bilo običajno družbeno okolje odsotno, pa bi bilo v ožjem smislu pravilno reči tudi, da ne *igrata* in da to, v kar sta se zapletla, ni samo igra. Če o igrah premišljujemo v širšem smislu "igre", ki bi dopuščal, da takšno tekmo imenujemo "igra", je *vse*, kar lahko onstran opredelitve tega, kar šteje za zmago, rečemo o zmagi, to, da je zmaga nekaj, kar namerava doseči vsak igralec.
V tem smislu je resnica nezaslišano bolj zapleten pojem kot pojem zmage. Nerazumevanje, na katerega sem se nanašal, bi bila ideja, da bi – zato da bi razložili pojem resnice – bilo vse, kar bi morali dodati k opredelitvi pogojev, pod katerimi bi bil stavek vsakega od številnih jezikov resničen, plehka pripomba, da – ko ga izreka asertorično – govorec to počenja z namenom, da izreče resnični stavek. Videli smo, da – če na to gledamo na en način – lahko imamo ustrezno tezo za pojem zmage za pravilno. Ni pa načina, kako bi ta teza lahko veljala za pojem resnice, in tega nisem nameraval predlagati. Kar naj bi dodali k definiciji resnice za stavek nekega jezika, če naj razložimo pojem resnice, je nek opis jezikovne aktivnosti zatrjevanja; to pa je naloga, ki je strahotno zapletena. Kar lahko rečemo, je, da mora vsaka razlaga tega, kaj je trditev, uvesti razliko med pravilnimi in nepravilnimi trditvami. In da mora biti pojem resnice najprej razložen v terminih te razlike.

(3) Naj omenim, da stipuliranje, da naj velja vsak primerek "Resnično je, da *p*, če in samo če *p*", ne uspe določiti – celo za tistega, ki že razume jezik, glede na katerega je narejena ta določitev – aplikacije predikata "resnično" na stavke določenega jezika, razen če ni ta jezik takšen, da podeli določen pomen vsakemu pogojniku, ki ga tvorimo tako, da za antecedens vzamemo katerikoli stavek tega jezika. Kajti očitno moramo – zato da bi to stipulacijo aplicirali na stavek *P* – biti sposobni razumeti pogojnik [Če *P*, potem je resnično, da *P*]. Iz tega sledi, da – ko je P takšen stavek, da pogojnikom, ki imajo za antecedens *P*, ne pripisujemo nobenega določenega smisla – nam ta stipulacija ne bo uspela povedati, kdaj je *P* resničen. Na primer, v slovenščini dejansko nimamo nobene uporabe za pogojnike, katerih antecedensi so tudi sami pogojniki: tako si ne moremo pomagati pri razreševanju spornega vprašanja, ko naj bi imeli povedni pogojnik slovenščine [Če *Q*, potem *R*] za resničnega s tem, da bi se sklicevali na načelo, da naj bi sprejeli [Če – če *Q*, potem *R* –, potem je resnično, da če *Q*, potem *R*].

(4) V tekstu argumentiram (še vedno sem prepričan, da popolnoma pravilno), da se uporabe izrazov "resnično" in "neresnično" – ki imajo za posledico to, da stavek (za katerega domnevamo, da ni niti dvoumen niti nejasen) v prepoznavnih okoliščinah ne bo niti resničen niti neresničen – nanašajo samo na obnašanje tega stavka kot sestavnega dela sestavljenih stavkov in posebej na smisel njegove negacije. Vendar pa obstaja tudi drugačen, toda prednostni premislek iste vrste. V splošnem smo navajeni razlikovati med tem, da je trditev *pravilna*, in tem, da je govorec *upravičen* v tem, da jo trdi: implicitna domneva teksta je, da je ta razlika že vzpostavljena. Treba pa se je vprašati, na kakšni osnovi naredimo kakšno tako razliko. Na primer, stavek v prihodnjem času, ki je uporabljen za to, da izrazi namero govorca, se razlikuje od ustrezne izjave namere (v obliki "Nameravam ..."). Isto nasprotje obstaja med pravim prihodnjim časom, ki je uporabljen za napoved, in prihodnjim časom, ki je uporabljen za to, da izrazi sedanje namere. (To zadnje se zgodi, npr., v obvestilu "Poroka, ki je bila objavljena za *A* in *B*, se sedaj ne bo zgodila". Takšno obvestilo razveljavi, toda ne falzificira, prejšnje obvestilo, samo pa ni falzificirano, če par kasneje priredi poroko in se kljub temu poroči. Če ne bi bilo tako, bi bil "sedaj" odvečen.) Pri obeh navedenih parih nasprotij pogoji, pod katerimi bi bila neka trditev obeh oblik upravičena, sovpadajo: pogoji za njihovo resničnost pa se razlikujejo. V obeh navedenih parih nasprotij je lahko prvi člen dejansko neresničen, čeprav je bila trditev upravičena; ali pa je, nasprotno, lahko resnična, čeprav ni bila upravičena. Vztrajal bi na tem, da ta razlika prav tako dobiva svojo pomembnost iz obnašanja stavkov kot sestavnih delov bolj sestavljenih stavkov. Tako ima za vsak par pogojnik, ki ima za antecedens en člen para, čisto drugačen smisel od pogojnika, ki ima za antecedens drugi člen. Ali, znova, smisel preteklega prihodnjika ("Nameraval sem ...")[***] se spremeni, če vzamemo prihodnjo sestavino, kot da tvori enostavni prihodnjik, ali pa prihodnjik, ki izraža eksistenco sedanje namere oziroma težnje. Če se ukvarjamo z asertoričnim stavkom, ki ne more nastopati kot sestavni del bolj sestavljenega stavka, ne rabimo razlike

[***] Angleško: "I was going to ..." – op. prev.

med primeri, v katerih nekaj trdimo s pomočjo tega, da bi bil ta stavek upravičen, in tistimi primeri, v katerih bi bil ta stavek pravilen. Kot sem že omenil, so – oziroma približno so – pogojniki naravnega jezika prav takšni stavki: ravno zaradi tega razloga je bilo filozofom tako težko izraziti, kaj naj bi šteli kot del resničnostnega pogoja za takšen pogojnik in kaj samo kot del osnov za to, da ga trdimo.

(5) Nekatere ljudi je presenetila moja opredelitev vsebine trditve, ki je nisem opredelil v terminih tega, kar vpeljuje trditev kot pravilno, ampak v terminih tega, kar izključuje, *tj*. tega, kar bi trditev pokazalo za napačno. Njihovo presenečenje pa preseneča mene, ker primer tako jasno kaže, zakaj je prvi pristop boljši. Očitno je, da nekdo, ki tvori pogojno trditev, ne želi, da je antecedens neresničen, in da nekdo, ki trdi singularno izjavo, ne želi, da termin nima reference. Toda če bi poskušali primerjati ta dva primera v terminih tega, kar vpeljuje trditve kot pravilne, bi se hitro zapletli v razpravo o tem, kdaj za pogojno izjavo pravimo, da je resnična. Seveda lahko namesto tega govorimo o tem, kaj bi se z neko trditvijo zgodilo; toda ta pojem se nanaša – še enkrat – na to, kako prepoznamo to trditev kot nepravilno. Razlog za to je podoben temu, kar je v tekstu rečeno o pokorščini in nepokorščini: naša pojma o pravilnem in napačnem sta tako za trditve kot za dejanja asimetrična, negativni pojem pa je očitno tisti, ki je prvoten. Obstaja dobro definirana posledica tega, da se trditev izkaže za nepravilno, namreč, da jo mora govorec preklicati, ravno tako kot obstaja dobro definirana posledica nepokorščine; na isti način pa ne obstaja dobro definirana posledica pokorščine ali pa tega, da se trditev izkaže za pravilno. Ko govorimo o tem, da je bila neka predhodna trditev pravilna, nas običajno v prvi vrsti zanima, ali jo je bil govorec upravičen trditi. To je – kot če gre za pokorščino – vselej stvar premišljene privolitve.

(6) “Izjavljanje ima tako rekoč samo eno vrsto posledic.” Ta opazka je v bistvenem pravilna, pomemben pa je “tako rekoč”: trditve do določenih posledic niso v isti vrsti relacije kot ukazi in stave.

(7) Zaključni del članka bi najbolj potreboval predelavo. V tem delu se ukvarjam z globokimi razlogi za zavračanje zakona o izključeni tretji možnosti, kot ga apliciramo na določene izjave, medtem ko sem se prej ukvarjal s površinskimi razlogi za njegovo zavračanje. Površinski primer je tisti, v katerem bi veljalo, da v določenih *prepoznavnih* okoliščinah izjava ne bo niti resnična niti neresnična. Končni učinek predhodne razprave je, da – kadarkoli po našem mnenju neka prepoznavna okoliščina priskrbi resničnostno vrednost določene izjave – mora ta okoliščina dodeliti tej izjavi bodisi neko označeno ali neko neoznačeno vrednost in da je to vse, kar je relevantno za vsebino trditve določene izjave same na sebi. Smisel opisovanja določenega stavka kot niti resničnega niti neresničnega, kadarkoli obstaja prepoznavna okoliščina, se zaradi tega lahko nanaša samo na vsebino bolj sestavljenih stavkov, v katerih dani stavek nastopa kot sestavni del.

Globok primer je tisti, v katerem za vse prepoznavne okoliščine soglašamo o tem, ali določajo izjavo kot resnično ali pa kot neresnično (ne obstajajo pa okoliščine, v katerih bi veljalo, da izjava nima nobene od teh dveh vrednosti); ne obstaja pa

nobena efektivna metoda, ki bi v vseh primerih privedla do okoliščin ene ali druge vrste. Tekst opisuje načelo, da je izjava lahko resnična, samo če obstaja nekaj, zaradi česar je resnična, kot realistično: toda smisel razprave o "Jones je bil pogumen" je, da obe strani sprejemata to načelo. Antirealist ga uporabi za to, da bi sklepal, da ta izjava ni nujno bodisi resnična bodisi neresnična; realist ga uporabi za to, da bi sklepal, da tega, kar jo naredi za resnično, ne moremo identificirati s tem, s čimer jo mi prepoznamo kot resnično ali kot neresnično, ko smo sposobni to napraviti. Za realista je naše razumevanje te izjave v našem dojetju njenih resničnostnih pogojev, ki dokončno bodisi obstajajo bodisi ne obstajajo, ki pa jih mi v vseh primerih, kadarkoli so, ne moremo prepoznati kot obstoječe. Za antirealista je naše razumevanje izjave v tem, da vemo, katere prepoznavne okoliščine jo določajo kot resnično ali kot neresnično.

Tekst kot nesmiselno stigmatizira propozicijo, da bi lahko izjava bila resnična, čeprav ne bi bilo ničesar takšnega, kar – če bi za to vedeli – naj bi šteli kot evidenco za njeno resničnost. To naj bi pomenilo "ničesar te vrste, kar običajno uporabljamo kot evidenco za resnico oziroma neresnico takšne izjave". Ugotovitev v tekstu je zelo smela, realist pa naj bi jo zavrnil. Lahko pa bi se – in mislim, da bi se tudi moral – strinjal s šibkejšim načelom: da izjava ne more biti resnična, če načeloma ne obstaja neka zmožnost za to, da se spozna kot resnična. To načelo je tesno povezano s prvim: ker je to, zaradi česar je izjava resnična, tisto, s čimer bi se za to izjavo lahko vedelo, da je resnična. Temeljna razlika med antirealistom in realistom je v sledečem: da – v drugem načelu – antirealist tolmači "zmožnost, da se spozna" kot "zmožnost, da spoznamo *mi*", medtem ko realist to tolmači kot "zmožnost, da spozna neko hipotetično bitje, katerega intelektualne sposobnosti in moči opazovanja lahko prekašajo naše". Realist meni, da mi damo smisel tistim stavkom našega jezika, ki niso efektivno odločljivi, s tem, da se pozivamo na sredstva za določanje njihovih resničnostnih vrednosti, ki niso v naši lasti, ki pa si jih lahko zamislimo po analogiji s tistimi, ki jih imamo. Antirealist meni, da je takšno pojmovanje popolnoma lažno, da je le iluzija pomena in da se mora edini pomen, ki ga lahko damo našim stavkom, nanašati na tista sredstva za določanje njihovih resničnostnih vrednosti, ki jih tudi dejansko imamo. Zato, razen če imamo sredstva, ki bi načeloma odločila o resničnostni vrednosti neke izjave, zanjo nimamo pojma resnice in neresnice, ki bi nas upravičila v tem, da rečemo, da mora biti bodisi resnična bodisi neresnična.

Tekst članka zagovarja odkrito antirealistično pozicijo. V bistvu pravi, da je realistično tolmačenje možno samo za tiste izjave, ki so načeloma efektivno odločljive (*tj*. za tiste, za katere med realistom in antirealistom ni resnega spornega vprašanje). Do realizma nisem več tako neusmiljen: realist lahko v svoj zagovor pove mnogo več, kot mu priznava članek. Razprava je še vedno daleč od rešitve. Po eni strani ni jasno, ali je lahko realistova obramba njegove pozicije prepričljiva. Po drugi strani pa ni jasno, ali je antirealistova pozicija lahko koherentna. Vendar ostajam prepričan, da je sporno vprašanje med realizmom in antirealizmom, ki sem ga v grobem analiziral v prejšnjih vrsticah, eno najbolj temeljnih od vseh proble-

mov filozofije. Prepričan sem tudi, da zelo malo ljudi razmišlja o njem na način, ki se mi zdi primeren.